

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

Anàlisi de la co-transferència de coneixement entre la universitat i les organitzacions de pràctiques, del Pràcticum del grau de Pedagogia, de la Universitat de Barcelona

Martínez Pérez, Sandra

Departament de Didàctica i Organització Educativa, Facultat d'Educació
Universitat de Barcelona
Campus Mundet
Edifici de Llevant, 2a planta
Passeig de la Vall d'Hebron, 171
08035 Barcelona
smartinezperez@ub.edu

Alòs Lladó, Mercè

Departament de Mètodes d'Investigació i Diagnòstic en Educació, Facultat d'Educació
Campus Mundet
Edifici de Llevant, 2a planta
Passeig de la Vall d'Hebron, 171
08035 Barcelona
merce.alos@ub.edu

Piqué Simon, Begoña

Departament de Didàctica i Organització Educativa, Facultat d'Educació
Universitat de Barcelona
Campus Mundet
Edifici de Llevant, 2a planta
Passeig de la Vall d'Hebron, 171
08035 Barcelona
bpique@ub.edu

Rajadell Puiggròs, Núria

Departament de Didàctica i Organització Educativa, Facultat d'Educació
Universitat de Barcelona
Campus Mundet
Edifici de Llevant, 2a planta
Passeig de la Vall d'Hebron, 171
08035 Barcelona
nrajadell@ub.edu

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

- 1. RESUM:** En la redefinició del marc relacional entre el pràcticum del grau de Pedagogia de la Universitat de Barcelona i les organitzacions de pràctiques, mitjançant processos de co-transferència i d'implicació per a la millora de l'ocupabilitat dels estudiants, presentem l'anàlisi del concepte de co-transferència, els facilitadors i limitadors d'aquesta, així com els resultats i productes que se'n deriven, a més d'algunes propostes de millora.
- 2. ABSTRACT:** The redefinition in the relationship between the practicum of Education degree from the University of Barcelona and organizations practice through co-transfer processes and involvement to improve the employability of the students present analysis concept of co-transfer, the limiters and the facilitators of this, as well as the results and products derived from them, plus some suggestions for improvement.
- 3. PARAULES CLAU:** Pràcticum, organitzacions – universitat, co-transferència, ocupabilitat.

KEYWORDS: Practicum, placement centers - University, co-transfer, employability.

4. DESENVOLUPAMENT:

Introducció i objectius

La matèria del Pràcticum de grau de Pedagogia de la Universitat de Barcelona està composta per tres assignatures (figura 1), de caràcter obligatori: Professionalització i Sortides Laborals (PSL), Pràctiques d'Iniciació Professional (PIP) i Pràctiques Externes (PEX).

La innovació que es presenta a través d'aquesta comunicació sorgeix precisament a l'assignatura de Pràctiques Externes, dins el projecte d'investigació: "L'ocupabilitat del pedagog/a: una sinergia necessària entre les organitzacions de pràctiques i la universitat" (IP. Ruth Vilà, REDICE 14-1126), centrant el focus en la co-transferència de coneixement que s'estableix entre la universitat i les organitzacions de pràctiques.

Des de la coordinació del Pràcticum del grau de Pedagogia de la Universitat de Barcelona i del seu equip docent hem detectat algunes mancances envers a l'ocupabilitat de l'estudiantat i, a més, ens hem proposat constituir una comunitat de transferència de coneixement incorporant la participació de l'alumnat i dels tutors, amb la voluntat de seguir contribuint i enfortint al ple desenvolupament com a persones, ciutadans i professionals del nostre alumnat i a la millora de la competitivitat de les nostres institucions (Vilà et al., 2015). Des d'aquest punt de vista, els i les tutores de les institucions de pràctiques s'han convertit en elements-clau en el procés de

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

desenvolupament professional dels futurs pedagogs i pedagogues. Incidint en l'ocupabilitat de l'estudiant, se'ns fa necessari repensar les relacions de transferència de coneixement entre la universitat i les organitzacions de pràctiques. En aquests moments, estem en la gestació d'un nou projecte de recerca centrat en la incorporació de la veu de l'alumnat en aquest procés de transferència de coneixement.

La llarga relació de confiança que hi ha entre els centres de pràctiques i la Facultat, iniciada i consolidada curs rere curs, permet disposar d'un canal directe entre espais d'actuació social, professionals, institucions i persones. Fins ara aquest canal bàsicament ha servit per articular una necessitat curricular de la Facultat (Aneas et al., 2013a), però pot servir per a enriquir-se mútuament i que les institucions puguin rebre de la Facultat els nostres coneixements, informacions, productes i també les relacions institucionals que es generen en el si dels grups de recerca, equips docents i diverses activitats acadèmiques, socials i culturals. Tot això sobre les bases d'un coneixement mutu, personal, ple de confiança i compromís, respecte a uns valors compartits que s'han anat establint al llarg del Pràcticum (Vilà et al., 2015).

D'aquesta manera, les relacions de transferència que es generen i articulen al voltant del Pràcticum de la Facultat d'Educació donen pas a la informació i el traspàs de coneixement produït a la universitat envers a les organitzacions, especialment informació, competències professionals reflectides en els resultats d'aprenentatge de l'alumnat, relacions institucionals i màrqueting social (Aneas et al., 2013b; Vilà i Aneas, 2013). A la inversa, les institucions poden aportar al personal docent i investigador i a l'alumnat del Grau de Pedagogia, escenaris de formació, desenvolupament i qualificació, praxi i vivències de la societat i el món professional, oportunitats d'ocupació per als estudiants, socis i aliats a projectes, programes, espais i contextos d'investigació.

La distància que existeix actualment entre les organitzacions i la universitat s'ha intentat minimitzar a través d'algunes assignatures, com les Pràctiques Externes, que desenvolupin en el seu pla docent estratègies i competències necessàries per a reduir aquest gap entre ambdós mons. Considerem que és necessari donar un pas endavant i establir sinèrgies que optimitzin aquest intercanvi d'informacions, opinions i qualificacions; construir aquest coneixement professional de manera més entreteixida i equilibrada entre els dos col·lectius. Per aquest motiu ens hem plantejat una sèrie d'objectius específics per a assolir, a partir d'una sèrie d'activitats concretes, algunes de les quals hem anat portant a terme, i altres que s'aniran realitzant a curt i mig termini (Martínez et al., 2015b).

Per tot això, l'objectiu principal és "reconstruir" el concepte de co-transferència des d'una òptica d'horitzontalitat en el funcionament, mitjançant la reciprocitat i el partenariat. A partir d'aquestes premisses considerem tres objectius que ens permeti avançar més enllà d'una simple col·laboració entre les organitzacions de pràctiques i la universitat:

- ✓ Construir, conjuntament, el concepte de transferència de coneixement.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

- ✓ Formular indicadors de transferència, tot incloent perspectives econòmiques transformadores.
- ✓ Repensar vies de millora de l'ocupabilitat dels nostres estudiants, des d'una mirada econòmica, social i professional.

Metodologia de treball i resultats

Per tal de reflexionar i recopilar dades, s'han portat a terme una sèrie d'accions:

- ✓ Construcció del concepte de co-transferència des dels marcs mentals, teòrics i legals, a partir de lectures, reflexions i sessions de treball compartides.
- ✓ Disseny d'un qüestionari i validació en una mostra pilot de tutors/es de la universitat i de les organitzacions de pràctiques, tenint en compte que posteriorment s'aplicarà a un total de 90 persones i s'analitzaran els resultats obtinguts.
- ✓ Creació d'un grup de discussió de tutors/es de la universitat i realització d'entrevistes a tutors de les organitzacions de pràctiques. Tot el material obtingut a partir d'aquesta doble proposta serà analitzat de manera qualitativa, i les aportacions més rellevants les donarem a conèixer a través d'aquesta comunicació.

En cadascun d'aquests tres nuclis s'han analitzat en profunditat les opinions a partir dels:

- ✓ Resultats obtinguts per part dels tutors/es de les organitzacions i dels tutors/es de la universitat.
- ✓ Nivells corresponents a l'alumnat, a les organitzacions, i als diferents tutors/es.
- ✓ Nuclis de contingut identificats, que els hem aglutinat en tres blocs:
 1. Diàleg i comunicació, gestió per part de la coordinació, enriquiment dels coneixements, i de les competències, més enllà de la simple organització compartida.
 2. Construcció conjunta de coneixement, tenint en compte aspectes relacionals entre teoria i pràctica, major obertura de la universitat a la realitat competencial de les institucions de pràctiques, punt de confluència centrat en l'aprenentatge, l'enriquiment mutu, el coneixement entre les organitzacions o bé noves possibilitats.
 3. Ocupabilitat, a partir de la identificació de blocs temàtics com la importància que tenen les pràctiques per l'alumne/a, la seva faceta formativa, la necessitat de reciprocitat entre les institucions, les competències per part dels tutors, o bé el compromís social.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

A partir d'aquestes propostes s'han realitzat set entrevistes als tutors i tutores de diferents organitzacions de pràctiques, i també un grup de discussió en el que ha participat una bona mostra dels tutors de la Universitat. L'aplicació d'aquests dos instruments d'obtenció d'informació conflueix en tres objectius específics: 1) Construir el concepte de co-transferència per part de l'equip docent universitari, 2) Identificar facilitadors i limitadors de la co-transferència, i 3) Concretar productes i resultats de la co-transferència. El contingut de les preguntes i dels aspectes abordats en les entrevistes i grup de discussió es presenta en el Quadre 1.

A continuació s'ha procedit a la seva transcripció i posteriorment, per parelles d'investigadors, s'ha realitzat la identificació de les categories o nodes descrits en l'apartat anterior. A través de l'aplicació Nvivo s'ha generat el resum de codificació per nodes, i s'ha procedit a la seva anàlisi per a l'obtenció de resultats en relació als objectius específics assenyalats.

Tenint en compte aquests tres nuclis d'interès, podem detallar els següents resultats obtinguts:

Resultats en relació al grau de cultura “co” entre organitzacions i universitat

Els nuclis de contingut obtinguts respecte al que s'entén per grau de cultura “co”, de sinergia, d'arquitectura comuna o de sintonia, han estat els següents:

✓ El diàleg i la comunicació. Crear diferents espais de comunicació, amb una certa estructuració i ordre, permet donar-se a conèixer, propiciar la comunicació per formar una xarxa, realitzar trobades i establir pacte previ i tenir clar el que cal compartir.

[1.1.ELIC. 2] El que sí que és obligatori és que hi hagi un diàleg per les dues parts i formar una xarxa. Aquesta xarxa pot ser amb trobades puntuals; pot ser per via telemàtica com pot ser via correu electrònic o pot ser via webs...

✓ La coordinació. El grau de cultura “co” també ve determinat per la diversitat d'organitzacions i la creació d'espais comuns per a la col·laboració, el debat i el pacte; tot plegat enforteix la relació i el coneixement.

[1.1.MZ.1] És bàsic que des de la universitat hi hagi una mica de coneixement d'on porten a la teva alumna de pràctiques, d'on va a parar, quines són les funcions, què es fa en allà, on la deixes...

✓ Enriquir-se dels coneixements. Relacionat amb el fet d'augmentar qualitativament i quantitativa els coneixements d'uns i altres. És a dir, d'una banda l'enriquiment reflectit a partir de les pròpies aportacions de l'estudiantat i, de l'altra el fet d'aprofitar els recursos de l'organització en clau d'experiències, seminaris o trobades.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

[1.1.ELIC.1] El fet de que elles m'expliquin tant una cosa del vessant de les Noves Tecnologies com del món de la Pedagogia, m'enriqueix.

[1.1.MZ.5] Nosaltres teníem aquell banc de formadors i de persones que les assessoraven.

✓ Les competències. Esdevé necessari compartir el coneixement de les competències professionals, saber el que entén cadascú, informar-se mútuament; no anar en paral·lel sinó en una mateixa direcció i de manera col·laborativa ens fa avançar en el coneixement.

[1.1.VF.1] Se ha de estar mejor informado para mejorarlos porque son dos mundos que van en paralelo.

[1.1.MZ.8] Més comunicació, l'actitud.

Els resultats assenyalen que els tutors de les organitzacions consideren que el grau de cultura “co” sorgeix de la comunicació i el diàleg que s'estableix amb i per l'alumne, donant lloc a la col·laboració i ajuda mútua; i els tutors de la universitat el propiciar un espai de comunicació, dotat de transparència i confiança per a consensuar el que cal compartir. I a més, hem observat les següents diferències:

- 1) L'alumnat contribueix al grau de cultura “co” des del moment que manifesta la seva opinió, els seus interessos, els seus coneixements o habilitats.
- 2) Les organitzacions es donen a conèixer i posen a disposició de la universitat la seva experiència i els seus recursos.
- 3) El professorat comparteix competències professionals a través de les tutories amb les organitzacions i els seminaris de pràctiques reflexives, a nivell individual i grupal, amb l'alumnat.

Tanmateix es considera necessària la creació d'espais de coordinació per al coneixement mutu, de pacte, d'ajuda i de compartir objectius comuns on hi participin els tres agents implicats.

Resultats en relació al concepte de coneixement compartit

Els nuclis de contingut obtinguts respecte al que s'entén per coneixement compartit construït conjuntament, han estat els següents:

✓ Teoria - pràctica. L'alumnat té l'oportunitat de compartir la teoria amb la pràctica i de construir un nou coneixement

[1.2.ELIC.1] Les pràctiques universitàries són l'oportunitat perquè l'alumnat de la universitat pugui aplicar els coneixements teòrics que ha anat veient durant aquests quatre anys de grau.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

✓ La universitat oberta. Conceptualitzar el coneixement d'anada i tornada buscant espais per mostrar, compartir i posar en comú les competències professionals i institucionals afavoreixen la interrelació entre la universitat i la realitat professional.

[1.2.VF.2] Es eso acercar el mundo real a la universidad, y a la vez, al mundo académico, a la investigación, acercarlas a las empresas.

✓ El punt de confluència: aprendre. Compartir i construir, des de una mirada col·laborativa, el coneixement en qualsevol de les possibilitats de feedback que es donen i que donen lloc a mostrar i explicar el que s'està realitzant.

[1.2.MZ.5] Una cosa molt important, que per mi ho és, és que ens ho passem bé juntes. Ens ha d'ajudar en l'àmbit personal, ens ho hem d'aplicar, ens ha d'ajudar, que ens serveixi.

✓ L'enriquiment. El treball en comú i la col·laboració fan que tingui lloc una adequada correlació d'intencions vers l'alumnat i, ahora, permet anar tots a la una. El coneixement que es comparteix genera sinergies entre dues realitats ben diferents, donant lloc a un enriquiment mutu i a la complementació.

[1.2.MZ.4] És enriquidor, per la universitat. El professor universitari baixa al centre de primària, veu com es treballa, quins problemes tenen, quines estratègies poden fer servir.

✓ El coneixement entre organitzacions. Apropar les organitzacions de pràctiques a la universitat esdevé, automàticament, font de coneixement entre els diferents sectors d'activitats i de funcions.

[1.2.VF.3] Es que son organizaciones que apuestan por el conocimiento.

✓ L'obertura a noves possibilitats. L'orientació professional que s'ofereix a l'alumnat els obre noves oportunitats d'especialització i expertesa que, en definitiva, eixampla els seus coneixements i, en conseqüència, les seves possibilitats laborals.

[1.2.I1.2] Jo crec que si agrupeu per sector, serà una mica més possible. En la meva opinió, hauríeu de posar un criteri més vertical, així ajudaríeu més a l'alumnat, perquè, avui en dia, les sortides que hi ha, has de tenir una experiència una mica especialitzada.

Alguns matisos que sorgeixen són que el professorat de la universitat considera una manera clara de construir coneixement, a partir de compartir les competències dels diferents llocs laborals. Els i les tutores de les organitzacions donen compte d'un ampli ventall de possibilitats: la correlació d'intencions vers l'alumnat, l'aplicació del coneixement teòric, l'apropament de la realitat a la universitat, l'especialització professional, l'enriquiment i l'ajuda mútua. És a dir, totes aquelles possibilitats de treball en comú que permeten la complementarietat i l'avanç.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

Respecte el grau d'implicació en la construcció de coneixement, trobem que l'alumnat esdevé un agent actiu en haver d'aplicar, entendre i compartir el coneixement teòric assolit a la realitat de l'organització.

Resultats en relació al retorn social o ocupabilitat

Als nuclis de contingut obtinguts en relació a l'ocupabilitat, de com es transforma el coneixement en valor econòmic i social, en possibilitats de treball, trobem:

✓ L'ocupabilitat. Es considera que l'alumnat compta amb un complement pràctic que ja és de per sí facilitador d'ocupabilitat; és a dir, les pràctiques són generadores d'ocupació.

[1.3.I1.4] El punt fort de les pràctiques hauria de ser un facilitador de l'ocupabilitat. En aquest sentit, hauria de ser un complement de l'aprenentatge teòric, el complement pràctic de l'aprenentatge teòric.

[1.3.GD.A1] Yo tuve una alumna, que gracias al prácticum pudo acceder a donde trabaja ahora, gracias a las prácticas. Hay algunas salidas del pedagogo que están dentro de esas ocupaciones.

✓ La formació. Aprofitar l'oferta formativa de les organitzacions i les possibilitats d'actualització esdevenen un plus de realitat contextualitzada a la pràctica, un valor afegit des del punt de mira econòmic i social.

[1.3.I1.2] Aquesta idea que no només treballem per un objectiu econòmic, sinó que aportem innovació en l'educació; els continguts d'aprenentatge dels estudiants, amb aquest component d'empresa, quan surtin al mercat laboral, ho tindran més fàcil perquè aportaran aquest punt de realitat pràctica.

✓ La reciprocitat. Incorporar els coneixements entre ambdues (a través de recursos, bibliografia, documentació, etc.) reflecteixen la importància per conèixer les possibilitats de treball.

[1.3.I1.3] Explicar-vos amb una mica més detall el que fem, ajudar-vos, i d'aquesta manera proporcionar-vos coneixements perquè allà a la facultat, podeu fer pràctiques amb els productes, que aquí estem fent servir.

[1.3.MZ.1] La universitat també té materials, té informació valuosa que a nosaltres ens pot ajudar, i que també podem fer arribar els nostres centres.

✓ Les competències. El propòsit de treball conjunt per part dels tutors respecte al desenvolupament de les competències, dóna compte del compromís social i de l'actualització mútua.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

[1.3.ELIC.1] D'entre totes aquestes competències n'hi ha algunes que es podran desenvolupar molt més que no pas d'altres.

[1.3.EC.2] Tot i que nosaltres també ens anem formant, ella [l'alumna] ha treballat justament amb especialistes, ens ha aportat i això ho agreixen tant les mestres com l'escola.

✓ Compromís social. Es defineix per la complementarietat entre institucions i universitat la transformació significativa i funcional del coneixement.

[1.3.MZ.2] La col·laboració que ha fet l'alumne amb el centre és que s'han ajudat mútuament. Aquest alumne ha après, ha reflexionat, ha vist una realitat i ha participat. A l'escola li ha anat molt bé que una persona externa, els ha ajudat.

Els resultats assenyalen que el professorat de la universitat donen més pes a les pràctiques com a generadores d'ocupació, i els tutors dels centres consideren que aquestes són un plus de realitat laboral contextualitzada, i per tant aquestes són el desenvolupament de competències professionals, des d'un vessant útil i funcional. En aquest sentit, l'alumnat posseeix un paper rellevant en aquest procés de transformació del coneixement, en ser agent actiu en la realització de les pràctiques i en obrir-se possibilitats d'ocupació.

Conclusions

A partir dels resultats de les entrevistes, del grup de discussió i l'anàlisi realitzada dins el projecte d'investigació, podem concloure de manera general que:

En relació al grau de cultura "co-" es valora prioritàriament les possibilitats de diàleg i comunicació en tots els espais de coordinació, tenint en compte la importància que engendren la col·laboració, el debat, el pacte, l'enriquiment mutu i els coneixements de les competències professionals.

Referent al concepte del coneixement compartit i de construcció conjunta destaca la indiscutible importància d'interrelacionar els coneixements teòrics amb la pràctica professional, per part de tots els agents implicats, amb una mirada oberta, complementària i de vetllar per a oferir noves oportunitats.

I, pel que fa al retorn o compromís social, de com es transforma el coneixement en valor econòmic, social i laboral, les pràctiques poden ser un facilitador de l'ocupabilitat, tant pel que suposa a nivell de formació i de reciprocitat, com d'actualització de competències personals i professionals.

Aquestes conclusions evidencien que les limitacions actuals són, en part, causades per la distància existent entre el món laboral i el món acadèmic; entre la universitat i la societat, i

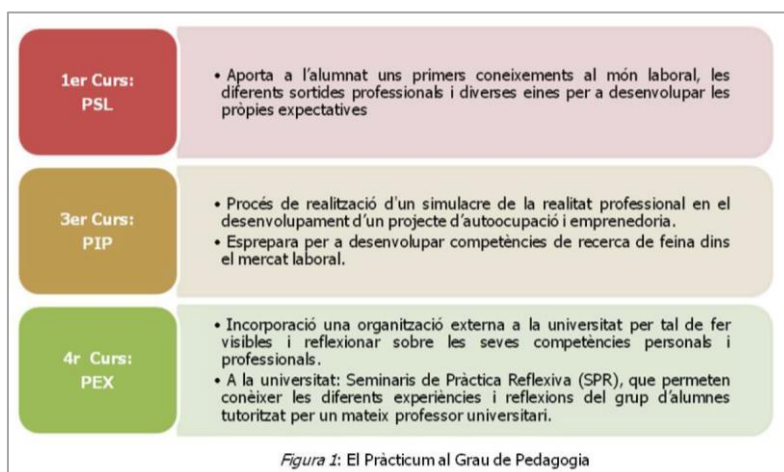

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENENTATGE

d'aquí el nostre interès i preocupació per a construir aquest pont entre l'educació i l'ocupabilitat, reclamat per Schleicher (OCDE 2015) que reclama la necessitat d'unes polítiques que facilitin i acompanyin aquest apropament.

Les perspectives de futur s'encaminen en el fet de seguir observant els models d'èxit d'altres països (Suïssa i Alemanya), aplicant i enfortint, en la mesura que la nostra política educativa ho permeti, aquests vincles amb les organitzacions que ofereixen unes pràctiques de qualitat i d'èxit, per disposar d'un repositori de bones pràctiques i, cercar les estratègies necessàries per incorporar l'oferta formativa i els nous coneixements que ens aporten les organitzacions.

4.1. FIGURA O IMATGE 1

4.2. FIGURA O IMATGE 2

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

5. REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

Aneas, A. Rajadell, N., Armadans, I y Renom, A. (2013a). Prácticum: transición, transdisciplina y transformación. En Muñoz P.C.; Raposo, M. Y otros (coord.). Alejando las paralelas y acrecentando las perpendiculares. Experiencias a partir del Prácticum en la Universidad de Barcelona. XII Symposium Internacional sobre el Prácticum y las prácticas en empresas en la formación universitaria, Poio, Pontevedra: pp. 149-157.

Aneas, A., Vilà, R. Armadans, I. y Cid, A. (2013b). Evaluación de las competencias transversales del grado de Pedagogía de la Universidad de Barcelona. Academia Journals, vol. 5, 3.

EFE - La Vanguardia (2015). La OCDE insta a España a construir un puente entre la educación y el empleo. 22 de Septiembre de 2015. Recuperado en: <http://www.lavanguardia.com/vida/20150922/54435418559/la-ocde-insta-a-espana-a-construir-un-puente-entre-la-educacion-y-el-empleo.html> [Consultat el 8 de Gener de 2016].

Graell, M.; Martínez, S.; Piqué, B.; Rajadell, N. y otros (2015). Co-transferencia y partenariado en el marco relacional entre las organizaciones de prácticas y la Universidad. REIRE, Vol. 8, 2, 205-216.

Martínez, S.; Piqué, B.; Rajadell, N. (2015a). L'elaboració d'indicadors d'avaluació: un treball compartit amb estudiants universitaris. V Congrés Internacional. Els reptes de millorar l'avaluació. Girona, 9 y 10 de Julio de 2015. ISBN 978 84 8458 453 7, pp. 529-534.

Martínez, S.; Igual, T.; Rajadell, N. (2015b). La evaluación del Practicum de Pedagogía: La co-participación de todos los agentes implicados. En Raposo-Rivas, M. y otros. Actas del XIII Symposium Internacional sobre el Prácticum y las Prácticas Externas. Santiago de Compostela: Andavira, pp. 239-251.

Millan, D; Rajadell, N; Aneas, A; Graell, M; Noguera, E. i Vilà, R. (2014) La societat a principis del segle XXI. Re-codificar la professió de pedagog/a. Educació i Xarxa. Eix 8, 11-13.

Rajadell, N.; Renom, A.; Alòs, M. (2015). Una comparativa de los grados de disciplinas socioeducativas, a partir de los planes docentes correspondientes a las prácticas externas. En Raposo-Rivas, M. y otros. Actas del XIII Symposium Internacional sobre el Prácticum y las Prácticas Externas. Santiago de Compostela: Andavira, pp. 225-237.

Vilà, R.; Martínez, S.; Igual, M.J. i Aneas, A. (2015). Co-transferencia en el Prácticum. Una conceptualización desde sus tutores y tutoras. En Raposo-Rivas, M. y otros. Actas del XIII Symposium Internacional sobre el Prácticum y las Prácticas Externas. Santiago de Compostela: Andavira, pp. 181-192.

IMPACTES DE LA INNOVACIÓ EN LA DOCÈNCIA I L'APRENTATGE

Vilà, R. y Aneas, A. (2013). Los seminarios de práctica reflexiva en el Prácticum de Pedagogía de la Universidad de Barcelona. *Bordón*, 65:3, 165-181.